

ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АВТОБІОГРАФІЧНИХ ОПОВІДЕЙ У ФОЛЬКЛОРИСТИЦІ

Оксана Лабашук

**Доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії
і методики української та світової літератури, Тернопільський
національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
(УКРАЇНА),**

ABSTRACT

W XIX wieku interes do narodowych autobiograficznych opowiadań demonstrowali nie tylko naukowcy, a i literaci, piszące swoje utwory o „życiu narodu”. Do takich autorów należą przede wszystkim Marko Wowczok i Iwan Franko. Przełomem w folklorystyce było rozróżnienie form bytowania prozy narodowej przez K. von Sydow, który po raz pierwszy wyróżnił memorat jako „opowieść o swoim doświadczeniu”. Ciekawe i gruntowne spostrzeżenia nad współczesną tradycją prozy dokonane zostały przez Aleksandra Bricyna i Stepana Myszanycza, a także przez polską folklorystkę Dorotę Simonides. Ważnym krokiem z rozumieniu osobliwości naratywu autobiograficznego są opracowania w dziedzinie ustno-historycznych studiów ich współczesnych kontynuatorów R. Kirczewa, O. Kuzmenko, L. Chaluk.

Słowa kluczowe: metodologia badań nad folklorem, folklorystyka ukraińska, memorat, narratyw autobiograficzny, badania ustno-historyczne.

In the nineteenth century the interest in folk autobiographical stories was not only scientists' area of research, but in mainly there were aim of writers who have written works «with folk's life»; such authors are primarily Marko Vovchok and Ivan Franko. Folklore's turning point was to distinguish of popular forms of existence prose made by C. von Sydov who first identified memorats as «stories about own experiences». Interesting and thorough observation of contemporary oral prose tradition made by national folklorists such as Oleksandra Britsyna and Stephen Myshanych, also by Dorota Symonides, polish folklorist.

An important step forward for the understanding of autobiographical narrative developments are made in the field of oral history studies that have continued in the works by Ukrainian folklorists, particularly R. Kyrchiva, O. Kuzmenko, L. Halyuk

Keywords: methodology research of folklore, Ukrainian folklore, memorat, autobiographical narrative, oral history.

У XIX столітті зацікавленість народними автобіографічними розповідями виявляли переважно не науковці, а письменники, які писали твори «з народного життя»; до таких авторів належать насамперед Марко Вовчок та Іван Франко. Переломним для фольклористики виявилось розрізнення форм побутування народної прози, здійснене К. фон Сидовим, який уперше виділив меморат як «розповіді про власний досвід». Цікаві та ґрунтовні спостереження над сучасною усною прозовою традицією зроблено вітчизняними фольклористами Олександром Бріциною та Степаном Мишаничем, а також польською фольклористкою Доротою Симонідес. Важливим кроком уперед для розуміння специфіки автобіографічного наративу виявляються напрацювання, здійснені в галузі усноісторичних студій, що мають продовження в працях українських фольклористів, зокрема, Р. Кирчіва, О. Кузьменко, Л. Халюк.

Ключові слова: методологія дослідження фольклору, українська фольклористика, меморат, автобіографічний наратив, усноісторичні дослідження.

В XIX веке заинтересованность народными автобиографическими рассказами проявился прежде всего в среде не ученых, а писателей, которые сочиняли произведения «из народной жизни»; такими авторами были прежде всего Марко Вовчок и Иван Франко. Переломным для фольклористики оказалась дифференциация народной прозы, которую провел К. фон Сидов, он впервые выделил меморат как «рассказ о собственном опыте». Интересные и важные наблюдения над современной усной прозаической традицией сделали украинские фольклористы А. Брицына и С. Мышаныч, а также польская фольклористка Д. Симонидес. Важным шагом вперед для понимания специфики автобиографического нарратива оказываются наработки, осуществленные в области устноисторических исследований, имеющие продолжение в работах украинских фольклористов: Р. Кирчива, О. Кузьменко, Л. Харлюк.

Ключевые слова: методология исследования фольклора, украинская фольклористика, меморат, автобиографический нарратив, устноисторические исследования.

Прикметною ознакою нашого часу є динамічність змін, що відбуваються у світі. Не є виключенням і сфера гуманітарного знання. Якщо XIX століття у літературознавстві чи фольклористиці можна вважати епохою канонів, то початок XXI століття постійно демонструє нам ламання усталених правил і норм. З одного боку, письменники постійно шукають нові форми, щоб передати суперечливий досвід наших сучасників, з іншого — літературознавці включають до високої літератури тексти, що раніше геть не вважалися вартими високої уваги науковця. Прикметним, на мою думку, є вручення у 2015 році Нобелівської премії з літератури білоруській авторці Світлані Алексієвич за серію книг, створених на основі автобіографічних наративів. Така увага до автобіографічної прози, визнання її важливості, зрештою, надання їй відповідної статусності робить актуальним історіографічний та методологічний аспект дослідження автобіографічної прози, зокрема у галузі фольклористики.

У XIX столітті розповіді від першої особи (народні оповідання) не становили наукового інтересу для дослідника і фіксувалися лише принагідно. Однак такі історії часто неабияк зацікавлювали письменників, які писали твори «з народного життя». Зокрема, у «Народних оповіданнях» Марка Вовчка легко відстежити життєві історії героїнь, але ці історії зазнали художньої обробки в літературному творі [11]. Методика збирацької роботи, яка передбачала не вибіркове записування явищ народної словесності, а фіксацію всього цікавого, яскравого, захоплюючого з точки зору збирача, дозволила народним оповіданням потрапити в записники фольклористів. Саме такий підхід започаткував в українській фольклористиці П. Куліш. С. Мишанич дотримується думки, що для Куліша яскраві оповідання «з уст народу» лише матеріалом для наступної художньої обробки [12, с. 20]. Однак уважне прочитання Кулішевих «Записок о Южной Руси» дозволяє прийти до абсолютно протилежного висновку. Автору «Записок...» важливо не лише зберегти в пам'яті «дух і зміст розповіді», але й точну фіксацію досконалих форм народного мовлення [10, с.1].

Через відсутність наукового інтересу ніхто цілеспрямовано не записував і не систематизовував народні оповідання, і все ж у класифікації народної про-

зи М. Драгоманова знаходимо такий розділ — «IX. Розповіді про явища життя родинного і суспільного» [4, с. XIX], що свідчить про спробу науковця жанрово окреслити весь зібраний матеріал.

Увагу дослідників народної словесності, а також письменників до «безпрограмних розмов селянських» привернув Іван Франко, який вважав, що ці розмови — «барвиста мозаїка довших або коротших оповідань. Один скаже одно, другий друге, се викликає у третього якийсь аналогічний спомин і так далі. Зв'язок тих оповідань не раз зовсім випадковий, але зате кожне оповідання звичайно має фактичну основу, отже, оповідач в міру свого таланту передає його так живо і барвисто, як лише може» [17, с. 9]. Ця «народна белетристика», говорячи словами Івана Франка, має на меті не лише переповісти слухачам певну інформацію, але й відзначаються вишуканою художньою формою, яку уважний слухач не може не помітити: «Хоч їх теми все беруться з дійсного життя, мають героями дійсних, по ім'ю знайомих, іноді живих іще людей, але сам спосіб оповідання, трактування матеріалу, стилізування сирих фактів до тої міри, що з них робляться типові явища, проте не позбавлені індивідуального колориту, все те показує нам, що се вже твори коли не свідомого артизму, але дуже тонко розвиненого артистичного інстинкту» [17, с. 9].

Значним кроком у теоретичному осмисленні розповідей про пережите стало розрізнення форм побутування неказкової прози, яке в 1934 році запропонував Карл фон Сидов і яке, за влучним визначенням Дороти Симонідес, «забезпечило йому безсмертя у світовій фольклористиці» [15, с. 121]. З-поміж інших фольклорних розповідних форм К. фон Сидов виділив меморати — розповіді про власний досвід. «За Сидовим, це визначення нарації з суто особистим характером переживання. Воно не містить фікційного меморату і не походить з традиційного повідомлення, хоча сама реляція автентичного переживання може бути сформована під впливом наявного в даної особи традиційного знання» [15, с. 121]. Кожен меморат може викликати зацікавлення фольклориста з огляду на відображення народних переживань, а також з огляду на те, що є потенційним фабулатом.

Теорію К. фон Сидова про залучення до фольклористичних досліджень розповідей про пережите розвинув Гунар Гранберг, звернувши увагу на автобіографічні оповіді як різновид фольклору [15, с. 122]. Це було піонерським на той час відкриттям, яке підводило фольклористів до вивчення дійсного стану оповідної традиції, на відміну від уявлень про традицію, які панували у XIX столітті. Дорота Симонідес висловлюється з цього приводу доволі категорично: «Можемо навіть припустити, що традиційний усний репертуар складався великою мірою, а можливо, переважно з меморатів, але ними збирач не цікавився. Маємо тут ще один приклад того, як самі фольклористи формують наше поняття про фольклор. Вони збирають в польових умовах те, що в їхньому розумінні входить до фольклору, не приділяючи великої уваги оповідальному побутовому репертуарові» [15, с. 122].

На нашу думку, в XX столітті сприйняття фольклорної прози переважно як прози фабулярної відбувалося здебільшого за інерцією, відповідно до системи жанрів, визначеної фольклористами XIX століття. Погіршувала ситуацію з адекватним відтворенням фольклорної традиції в царині народної прози усталена збирацька та едиційна практика. Детально це питання висвітлювала Олександра Бріцина. Вона звернула увагу, що прозові тексти, в силу поширеної літературознавчої моделі фіксації та публікації, зазнавали подвійного редагування:

спочатку з боку збирача, а потім — з боку редактора, який прагнув зробити текст досконалішим, естетичнішим, прийнятнішим для читача [2]. За висновком дослідниці, така практика призвела до формування не лише в пересічного читача, але і в наукової аудиторії уявлення про «кращі», «класичні» зразки фольклорних текстів і водночас — до ігнорування записів, які відображають автентичне виконання: «Цей своєрідний текстологічний парадокс зумовлює доволі серйозні наслідки, зокрема провокує нігілістичне ставлення до стану сучасної прозової традиції, який за таких умов однозначно оцінюється як занепад» [2, с. 85].

Значний доробок у дослідження народної прози внесла видатна польська фольклористка Дорота Симонідес, наукова діяльність присвячена переважно вивченню народної прози в реальному середовищі її побутування. Одним з найважливіших завдань сучасної фольклористики Дорота Симонідес вважає дослідження індивідуальних людських біографій, вбачаючи об'єкт дослідження у спостереженні і вивченні людської долі. «Розповідь про власне життя виростає безпосередньо з людського бажання творення власного життєпису. Такий творчий процес, свідомий чи несвідомий, знаходимо в кожному людському оповіданні, тому, зосередившись на індивідуальній долі, ми зможемо дійти до різних за характером людських переживань, уявлень, дій. Власне мікроісторія людської долі постає як надзвичайно цікавий предмет для вивчення. Один з дослідників розповідав, що ціле людське життя є неперервним процесом пригадування і забування. Ці два процеси не були досліджені фольклористами, а в них міститься ціле людське життя. Потрібно тільки включити їх у наше розуміння фольклору і трактувати як суб'єктивні документи епохи, певного часового періоду та суспільно-культурного процесу загалом. Утім, і раніше досліджувана традиція складалася зі спогадів, які дослідникові або вдалося витягнути з пам'яті, або ні» [24, с. 20].

Зміна характеру оповідної творчості, заміна традиційних сюжетів на актуальний для сьогодення носіїв фольклорної традиції матеріал зовсім не свідчить, що в природі усної розповіді відбулися принципові зміни, — навпаки, Дорота Симонідес підкреслює функціональну єдність процесу фольклоротворення в минулому і сьогоденні. «Нині вже ніхто не створює казок, легенд чи демонологічних оповідань. Але процес творення живий і тепер. Достатньо сказати у товаристві: «Спогади» — і вже оповіді про минулі літа снуються самі. Знаємо, що історіями вони стають в самому процесі розповіді» [24, с. 21].

Уважне спостереження за сучасною фольклорною традицією дозволило дослідниці дійти вагомих висновків стосовно побутування народної прози. Д. Симонідес підкреслює, що нинішній спосіб життя накладає свій відбиток на тип усного переказу: сучасний оповідач надає перевагу розповіді про життєві події, які ґрунтуються на життєвих фактах і розповідаються у «меморатній конвенції», тобто як свідчення очевидця події [15, с. 124]. Схожу тенденцію відзначають незалежно один від одного фольклористи інших зарубіжних країн [23, с. 54]. Польська фольклористка наголошує на тому, що «меморат, витлумачений як різновид усного повідомлення, нині належить до найбільш поширених типів фольклористичної комунікації» [15, с. 124]. Більше того, дослідниця переконана, що сучасний оповідач навіть традиційні та сучасні фабулярні сюжети розповідає у формі свідчення очевидця: «Бажання надати оповіданню форми повідомлення про справжню подію призводить до того, що відомі з традиції елементи усе частіше розповідаються в конвенції автентичного, індивідуального переживання. А тому традиційний фабулат дедалі частіше перетворюється на меморат» [15, с. 124].

Суголосні думки знаходимо у роботах Олександри Бріциної, яка також вважає, що, розповідаючи про минуле, оповідач зосереджується на переказі реальних фактів, а «участь творчої уяви видається мінімальною», саме тому «побутові меморати зазвичай розглядаються як показання свідків, а не як явища усної традиції з властивими їй закономірностями відтворення явищ дійсності» [3, с. 135].

В українській фольклористиці вперше увагу на побутові розповіді у «меморатній конвенції» звернув Степан Мишанич у 80-х роках минулого століття, використавши на їх означення термін «народні оповідання». На відміну від Дороти Симонідес, він не вважав індивідуальні розповіді про пережите фольклором, оскільки, на його думку, їм не властиві такі ознаки фольклору, як колективність та варіативність: «За характером побутування усні оповідання багато в чому збігаються з фольклорною документалістикою і навіть з побутовими казками і анекдотами, але розглядати їх як складник фольклорної системи немає підстав, оскільки їм не властиві окремі ознаки фольклору. <...> усні оповідання лише умовно можна вважати колективним витвором — остільки, оскільки оповідач втілює свої спогади у вироблену традицією форму та оскільки його оповідь становить суспільний інтерес; так само і варіативність, змінність тексту як одна з основних ознак фольклору має стосовно до усних оповідань свою специфіку: вона обмежується репертуаром одного оповідача» [12, с. 5]. Гадаємо, що на ці міркування вченого вплинула панівна на той час в українській фольклористиці думка про існування певного жанрового канону, переглядати і доповнювати який ніхто не має права.

Однак у роботі українського дослідника знаходимо цікаві спостереження та міркування. Народні оповідання С. В. Мишанич вважає матеріалом, своєрідним субстратом для формування фольклору: «Усні оповідання є першою реакцією на той чи інший життєвий випадок, початковою формою узагальнення життєвого досвіду індивідумом та соціальною групою, до якої ця особистість належить [вирізнєння в тексті курсивом автора. — О. Л.]» [12, с. 81]. Зауважуючи, що частина матеріалу з часом потрапляє в перекази та легенди, дослідник не розглядає зворотний процес: можливість впливу фольклорної системи на формування народних оповідань. Цікавим, на наш погляд, є спостереження про природу художності усних оповідань, яка, на думку автора, полягає «в їх “універсальності”, поліфункціональності та зв'язках з оповідною традицією» [12, с. 81].

На нашу думку, найціннішим у книзі С. В. Мишанича є спостереження над характером побутування та функціонування народних оповідань. Дослідник звертає увагу, що оповідь виникає в межах родини, шліфується у середовищі близьких оповідачеві людей, однак окремі майстри оповіді здатні створювати тексти, які можуть зацікавити широке коло слухачів. «Якщо у фольклорній інформації переважає рух по часовій вертикалі, тобто вона передається від покоління до покоління, то інформація усних оповідань циркулює в межах невеликого часового інтервалу і має горизонтальний характер руху» [12, с. 82]. Важко не погодитися з цим твердженням, якщо мова йде про змістове наповнення тексту, однак якщо розглядати розповідь не лише як текстове, а передусім як модельне, інваріантне явище, то інформація, закладена в тексті, безумовно, транслюється також між поколіннями.

С. В. Мишанич, порівнюючи особливості виконання казок і народних оповідань, звертає увагу, що казка, як правило, відтворюється, запам'ятовується, а

потім переказується уже готовий сюжет. У випадку народної прози виконавець «не одержує “в спадок” ні готового твору, як це маємо в пласті художньому, ні мотивів і сюжетів, як у легендах і переказах; він творить сюжети своїх оповідань на основі вироблених традицією мовленнєвих жанрів, кладучи в їх основу власний життєвий досвід, а отже, й досвід свого оточення, соціальної групи» [12, с. 110].

Дослідник приділяє увагу ролі емоцій у творенні народних оповідань: до життя ці розповіді покликала саме пережита колись сильна емоція. Болгарська дослідниця Аніта Касабова доводить першорядне значення сильної емоції для збереження в пам'яті та пізнішого відтворення важливих елементів автобіографії [5]. Саме цим можна пояснити і силу художнього впливу, і образність та майстерність у викладі сюжету.

Роблячи огляд публікацій, у яких досліджуються усні оповідання, зауважимо ще одну закономірність: в поле зору дослідників завжди потрапляють розповіді про значущий історичний досвід особистості. Степан Мишанич зосередив свою увагу переважно на розповідях про трагічний досвід людини у Другій світовій війні: німецька окупація, спалення села фашистами, поневіряння людини в часи лихоліття — такою є тематика значної частини матеріалу, на якому автор будує своє дослідження. Навіть детальний огляд літератури про народні оповідання, вміщений у монографії С. В. Мишанича, переконливо свідчить, що темою розповідей, які цікавлять збирачів та дослідників, стають війни та суспільні катаклізми.

Протягом останнього десятиліття в Україні активізується науковий інтерес фольклористів до записів та публікацій автобіографічних спогадів, що мають виразну соціально-історичну проблематику. Зокрема розвідки Оксани Кузьменко засвідчують суспільну вагу інформації, зафіксованої в усних наративах. Увагу дослідниці привертають народні оповіді про Першу світову війну, серед яких вона прагне побачити традиційні фольклорні сюжети. Як і С. Мишанича, О. Кузьменко цікавить передусім історичний досвід народу, а не приватний, особистий досвід. Однак акцентування уваги на важливості у таких розповідях не передачі інформації, а «передачі почуттів, переживань очевидця, учасника події, зображення емоційного стану оповідача», а також усвідомлення того, що такі історії розповідають про людину в «межових ситуаціях», видається нам доволі значущим і симптоматичним. [9, с. 233].

Увагу до розповідей про соціально-історичний досвід особистості можна пояснити двома моментами. З одного боку, дається взнаки дослідницька інерція радянської доби, коли суспільне, державне, історичне в аксіологічній шкалі епохи соціалізму розміщалося значно вище, ніж особисте, приватне, сімейне. З іншого боку, не можемо не помітити впливу на фольклористику методів та підходів, що їх використовують дослідники усної історії. Особливо плідними для фольклористів можуть бути роботи таких учених, як Габріель Розенталь [14], Алістер Томсон [16], Оксана Кісь [7], Тарас Нагайко [13], Наталія Ханенко-Фрізен [20], Розалія Черепанова [22]. На матеріалі усних розповідей очевидців фольклористи досліджують тему голодомору в Україні 1932–1933 років [8; 9], переселення з Польщі в Україну в 1947 році [18; 19], сприйняття приходу «советів» у післявоєнному Львові [21].

Ґрунтовне дослідження Романа Кирчіва «Двадцять століття в українському фольклорі» торкається питання біографічних наративів про Першу світову війну, українські визвольні змагання у міжвоєнне двадцятиліття, жахіть голодо-

мору та Другої світової війни [6]. Уважне ставлення дослідника до особливостей фольклорної прози ХХ століття дозволяє йому зробити висновок про те, що «у прозі на перше місце виходять усне оповідання, меморат» [6, с. 40]. Р. Кирчів зосереджує увагу на змістовому наповненні таких розповідей: «В останні десятиліття в системі жанрів неказкової прози утвердилося т. зв. “усне оповідання”, зміст якого зосереджений на оповіді про те, що бачив, переживав, свідком чого був сам оповідач» [6, с. 50–51].

Увага до особистого досвіду оповідача відображена в публікаціях матеріалів польових студій. Зокрема, на матеріалі автобіографічних наративів жителів Чорнобильської зони побудована збірка Валентини Борисенко «Така житка...: Культура повсякдення українців Чорнобильського Полісся (за матеріалами етнографічної експедиції 1994 р.)» [1].

Як бачимо, в останні десятиліття в українській фольклористиці помітна увага до наративних текстів, які відображають особистий досвід людини та передаються у «меморатній конвенції». Однак сучасні дослідження фольклористів, виконані на матеріалі біографічних наративів, позначено браком теорії, за допомогою якої можна осмислити розповідь. Дослідники зосереджуються на переказі змісту оповідань, характеристиці їх значення для сучасників як неупереджених свідчень з минулого. Дещо спрощено бачать форму народних оповідань, недооцінюють соціальну складову трансмісії фольклорної традиції: «У процесі творення й переказування народних оповідань на рівні підсвідомості підключається функція збереження пам'яті роду» [18, с. 94].

Як помітно з опрацьованої літератури, ще однією проблемою сучасної української фольклористики є майже повне ігнорування біографічних наративів, які відображають персональний, інтимний та сімейний досвід особистості. Однак дослідження таких наративів могло б мати особливу наукову вагу, оскільки дозволило б виявити глибинні, часто міфологізовані цінності сучасної людини, які, здебільшого, неможливо виявити в інший спосіб.

Звернемо увагу на ще один аспект дослідження персональних наративів. Рох Сулима, дотримуючись семіотичного та культурологічного підходу до вивчення мовленнєвих текстів, виділяє три типи комунікатив: 1) спонтанні одноразові висловлювання, які вживаємо у щоденних розмовах; ці тексти не мають ані тематичної, ані структурної єдності; 2) переказ суспільно цінної інформації (новини, плітки, поради, передбачення, приповідки); вони мають тематичну єдність, однак не становлять цілісності за формальними показниками; 3) фольклорні тексти-знаки, які є стабільними як з тематичної, так і з формальної точки зору [25].

Сучасна фольклористика також доходить висновку про створення усного прозового тексту в процесі виконання, а не запам'ятовування його та подальшого відтворення готового твору [2; 256].

Дослідник фольклорних текстів, який вивчає неклішовані тексти (як це завжди буває з текстами усної прози), завжди відчуватиме брак фольклорної теорії. Адже наявна теоретична база сформувалася переважно на основі вивчення усних, але клішованих текстів (тих, що відтворюються, а не тих, що створюються в процесі комунікації). Тут неминучим стає звернення до напрацювань суміжних дисциплін: лінгвістики тексту і наратології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко В. К. Така житка... : культура повсякдення українців

- Чорнобильського Полісся (за матеріалами етнографічної експедиції 1994 р.). — К. : ВД «Стилос», 2011. — 224 с.
2. Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза : питання текстології та виконавства / Олександра Юріївна Бріцина. — К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. — 400 с.
 3. Бріцина О. XX сторіччя в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору) / Олександра Бріцина // У пошуках власного голосу : усна історія як теорія, метод та джерело : зб. наук. ст. / за ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : Торгсін плюс, 2010. — С. 135–144.
 4. Драгоманов М. П. Предисловие : замечания о систематическом издании произведений малорусской народной словесности // Малорусские народные предания и рассказы / Свод Михаила Драгоманова ; Издание Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического общества. — К. : Типогр. М. П. Фрица, 1876. — С. XIV–XXV.
 5. Касабова А. За автобиографичната памет / Анита Касабова. — София : Нов български университет, 2007. — 157 с.
 6. Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Кирчів. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. — 536 с.
 7. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про голодомор / Оксана Кісь // У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод та джерело : зб. наук. статей / Л. Авелін, Л. Афанасьєва, О. Бріцина ; [та ін.] ; за ред.: Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : Торгсін плюс, 2010. — С. 171–191.
 8. Кузьменко О. Фольклорні особливості народних оповідань про голодомор (на матеріалі власних записів з Вінниччини) // Відлуння геноциду 1932–1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні / за ред. Р. Кирчіва, О. Романіва. — Львів, 2005. — С. 90–95.
 9. Кузьменко О. Психологія поведінки українців в народних оповіданнях про Першу світову війну (за польовими матеріалами з архіву В. Гнатюка) / Оксана Кузьменко // Studia methodologica : альманах. — Тернопіль : Редакційно-вид. відд. ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. — Вип. 25 : Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність / уклад. Папуша І. В. — С. 233–236.
 10. Кулиш П. А. Записки о Южной Руси : в 2 т. / сост. и изд. П. Кулиш. — СПб, 1856–1857. — Т. 1. — 1856. — XXVI, 324 с.
 11. Марко Вовчок. Оповідання. Казки. Повісті. Роман / Марко Вовчок. — К. : Наукова думка, 1983. — 638 с.
 12. Мишанич С. В. Усні народні оповідання. Питання поетики / С. В. Мишанич. — К. : Наукова думка, 1986. — 328 с.
 13. Нагайко Т. Усна історія: міждисциплінарний діалог гуманітарних студій / Тарас Нагайко // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело : зб. наук. ст. / за ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : Торгсін плюс, 2010. — С. 160–170.
 14. Розенталь Г. Цілюща дія розповідання історій: до питання про умови розповідання історій у контексті дослідження та терапії / Габріель Розенталь // Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / Схід — Захід : Іст.-культурол. зб. — Харків, 2008. — Вип. 11–12 : Спец. вид. : Усна історія в соціально-гуманітарних студіях : теорія і практика досліджень / за ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. — С. 42–58.

15. Симонідес Д. Меморат і фабулат у сучасній фольклористиці / Дорота Симонідес // Народна творчість та етнографія. — 2007. — № 1. — С. 120–125.
16. Томсон А. Чотири зміни парадигм в усній історії / Алістер Томсон // Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях : теорія і практика досліджень / Схід — Захід : Іст.-культ. зб. — Вип. 11–12 : Спец. видання : Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / за ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. — Харків : ТОВ «НТМТ», 2008. — С. 7–24.
17. Франко І. *Bel parlar gentle* / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / відп. секр. Ф. П. Погребенник [та ін.]. — К. : Наукова думка, 1982. — Т. 37. — С. 8–20.
18. Халюк Л. Фольклорні особливості усних оповідань про переселення 1947 року / Л. Халюк // Народна творчість та етнологія. — 2011. — № 1. — С. 94–99.
19. Халюк Л. Усні наративи про переселення 1947 року українців у Польщі: тематична специфікація / Л. Халюк // Народна творчість та етнологія. — 2012. — № 3. — С. 98–107.
20. Ханенко-Фрізен Н. У пошуках суб'єкта: усна історія у плюральному світі / Наталія Ханенко-Фрізен // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело : зб. наук. ст. / за ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : Торгсін плюс, 2010. — С. 11–24.
21. Харчишин О. Советська дійсність у фольклорі львів'ян / Ольга Харчишин. — Львів : НАН України ; Інститут народознавства, 2006. — 44 с.
22. Черепанова Р. Устная история: от «социальных рамок памяти» — к обретению субъекта / Розалия Черепанова // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело : зб. наук. ст. / за ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : Торгсін плюс, 2010. — С. 192–201.
23. Цунеміцу Т. Легенди, казки та перекази / Тоору Цунеміцу // Народна творчість та етнографія — 2009. — № 1. — С. 52–55.
24. Simonides D. Pojęcie «folklor» w myśli europejskiej / Dorota Simonides // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Filologia Polska. — Z. 36 : Folklorystyka 1. — Opole : Uniwersytet opolski. Instytut Filologii Polskiej, 1995. — S. 5–24.
25. Sulima R. Folklorystyka jako antropologia słowa mówionego / Roch Sulima // Literatura Ludowa : dwumiesięcznik naukowo-literacki / Polskie towarzystwo ludoznawcze ; Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. — Wrocław, 2005. — № 4–5 (49). — S. 81–92.